

եղած է բարոյականը ներդասնակել կրօնական ճշմարտութեան հետ, ու թող տալ որ մարդիկ, երբեմն, Աստուծոյ հոգւով, օրէնքին լոյսին մէջ իրե՛նք իսկ գտնեն կարգ մը պարագաները բացատրելու եղանակը: Ձի երբ բարոյական վարդապետութիւն մը շատ մխրճի ամենայեօտին մանրամասնութեանց մէջ, վտանգ կայ որ յաճախ խրի անիմաստութեանց խորը:

Ա՛յդ ճամբէն պէտք է ստէպ անցնի սիրտը՝ հասնելու համար զիջողութեան, գործնականին մէջ ամենէն քրիստոնէական այս սկզբունքին, որ լայնատեսութեան հիմնապայմաններէն մինն է: Ձիջումը, իր աղանդական առումին մէջ, յարգանք է դիմացինին համոզումին: Տեղի կուտամ, երբ կը նկատեմ թէ համոզումի մը ազդեցութեան տակ է որ կը գործէ ան և ո՛չ թէ կիրքէ մղուած. ու այս՝ առժամապէս նախ, այսինքն մինչև որ բացատրութիւնը լուսաբանէ հարցը, կա՛մ ինծի և կա՛մ իրեն հասկցնելով թէ սխալ է իբր յինարան ծառայող համոզումի մը հիմը: Ու յետոյ, երբ այդ կերպով ալ չստացուիր ցանկացուած արդիւնքը, քանի որ երկրորդական կէտի

մը շուրջ կը դառնայ հարցը՝ կը նախընտրեմ զոհել նոյն իսկ ազատութիւնս. վասն զի լաւագոյն է ծառայել խաղաղութեան, որ քրիստոնէական բարոյականին ամենէն յարգելի նպատակներէն մինն է, քան թէ՛ նուազ էական խնդրոյ մը համար՝ ազատութեանս եսապաշտ կիրարկութեամբը պատճառ դառնալ իր հաւատքն ու բարոյականը այդ կարգի խնդրոյ մը կապած գտնուող եղբօր մը կորուստին:

Գործերուն բարոյականութիւնը կը կըշուուի, կը կրկնենք, անոնց ծնունդ տուող համոզումներուն կրօնական տարողութեան չափովը. այս է լայնատեսութեան բուն հիմնական զայն գոյն գործադրելու, այսինքն ճշմարտապէս լայնատես ոգւով վարուելու գերազանց կերպն է՝ կարեւալ, ի հարկին, զոհել նոյն իսկ անձին ազատութիւնը, քան թէ տեղի տալ վրդովել հասկացողութեանց:

Անհատները, հասարակութիւնները, դաւանանքները բաժնող հաւատքի և կարգի, երկրորդական հարցերու տարակարծութեանէն յառաջացած անպատեհութեանց դէմ ի՛նչ քան զայս շատ աւելի գեղեցիկ և ապահով միջոց:

Թ. Ե. Գ.

ՀՈԳԵԼՈՅՍ Տ. ԲԱԲԳԷՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

— Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն —
(ԹՈՒՍԿԱՆՆԵՐ ԵՒ ՆՕԹԵՐ)

Բարգէն Մ. Վարդապետ ճանչցուած և համակրանքով մատնանշուած անուն մըն էր արգէն, 1900 էն ալ առաջ, Ազգին գրեթէ ընդհանրութեան մէջ. այդ անունը հիմակ և հետզհետէ աւելի սկսաւ շեշտուել՝ Մուշէն կալնաւուր գալէն վերջը. ո՛չ միայն Հայաստանէն դարձողի և հայկական Տառապանքին հետ հոգեւին հաղորդուածի իր հանգամանքին պատճառաւ, որ, վերջապէս, առաւելութիւն մըն էր այդ շրջանին մանաւանդ, այլ որովհետեւ պարագաները յետ այնու աւելի թոյլատու եղան երևան բերելու համար իր մէջ իր բուն արժանիքները: Գեռնոր հասած էր Կ. Պոլսի, երբ Տրաւ

պիզոնցիք ընտրեցին զինքն Առաջնորդ 1900ին. բայց կառավարութեան առջև իր դրութիւնն անքան փափուկ էր այդ միջոցին որ պատրիարքարանը չխորհեցաւ նոյն իսկ վաւերացումի առաջարկ ներկայացնել: Այդ վիճակը շարունակուեցաւ իրեն համար մինչև 1906, երբ Մարաշէն ընտրուեցաւ. բայց հակառակ որ պատրիարքարանի դիմումը Սահակ կաթողիկոսէ ևս երկրորդուած էր Բ. Դրան առջև, հաստատումի գործը միաց անհետեանք:

Նրեք տարիներ առաջ, 1904ի վերջերը, երբ Նիղիէ եպիսկոպոս Դուրեան կը ստիպուէր ընդունել Ձիջումնոյ առաջնոր-

գուժեան պաշտօնը, Օրմանեան պատրիարք խորհրդ էր իրեն յանձնել Արմաշու Դպրեվանոց փոխ-վանահայրութիւնը, պաշտօնորուն համար պէտք պիտի չլլար կայս վաւերացման. բայց այն ատեն ևս, ինչ-մակաւութիւնը իմաստութիւն չէր համարած պետութեան աչքին կասկածելի երեւցած հոգեւորականի մը կարգուիլը իրրե վերատեսուչ Հաստատութեան մը, որուն կոչումին մէջ մասն էր նաև գաւառաց Առաջնորդներու կրթութեան գործը:

Այսպէս կամ այնպէս, Բարգէն պարտաւորեցաւ մայրաքաղաքին մէջ անցընել իր երիտասարդական տարիքի ամենէն հասուն շրջանը, իր ինքնամեակ մը (1901-1909), երբ, թուրք սահմանադրութեան վերահռչակուելէն վերջ, ա'լ արգելք պիտի չուենար ընդունելու համար Անկիւրիոյ առաջնորդութիւնը:

Ինը տարիներու այդ շրջանը, պէտք է խոստովանիլ, իր կեանքին ամենէն յիշատակելի մասերէն մին եղաւ, իրրե ժամանակամիջոց մը, ուր անիկա պատեհութիւն ունեցաւ լուրջ և ամփոփ նուիրումով մշակելու և արդիւնաւորելու իր մտաւորական կարողութիւնները:

Որովհետև Մուշէ վերադարձէն յետոյ ընդ հսկողութեամբ կը մնար Կ. Պոլիս, ինչպէս ինքն իսկ կը ստորագծէ իր ինքնագիծ կենսագրութեան մէջ, պէտք եղաւ զէթ ատեն մը որ իր քնակութիւնը հաստատէ զբացնութեանը մէջ պատրիարքին, իրրե անոր անմիջական երաշխաւորութեան ներքեւ. այս պատեհաւու քարոզիչ նշանակուեցաւ Բերայի Ս. Յարութեան՝ Ի Թաքսիմ, ուր էր նաև Օրմանեան Սրբազանի տունը. այդ նկատումով էր նաև որ այդ միջոցին ստանձնեց Նորատուհնեանի ընտանեաց հայերէնի և կրօնի առտնին ուսուցչութիւնը. ու այսպէս, թէև տեսակ մը մեկուսացումի, բայց նոյն ժամանակի Հայ բարձր դասուն այդ շրջանակին մէջ ազգային և մասւորական կարեւոր դէմքերու հետ յաճախեալ յարաբերութեանց շնորհիւ հանգուրժելի կեանք մը ապրեցաւ մինչև 1901ի Սեպտեմբերի սկիզբները, առանց երևելու լրագրութեան մէջ, առանց դասախօսելու, գոհանալով միայն քարոզչական պարտականութեան կատարմամբ:

Այդ թուականին, երբ կարելի էր այլևս

իր մասին պետական ուշադրութիւնը բաւական մեղմացած համարել, պատրիարքարանը նոյն պաշտօնով փոխարեց զինքը Դալաթիոյ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին, իրրե քարոզիչ և նոյն ատեն Տեսուչ Դալաթիոյ Մատենադարանին:

Բարգէն վրդ. իր ճաշակին և յարմարութիւններուն համար շատ աւելի նպաստաւոր միջավայր մը կ'ունենար այստեղ: Իրրե եկեղեցի, Պոլսոյ հայ սրբավայրերուն ամենէն վաղնջականը, ա'լ պատմական դարձած աւանդութիւններով ամենէն սրտազարու, Ս. Լուսաւորիչ՝ իր եռասունար ժամերովը, երեք ևս փոքրիկ մատուռներովը, բակին մէջընդմէջ նրբանցքներովը, յարակից ժամատան մեծ ու փոքր խցիկներով և շէնքերովը, բազմաթիւ խաչքարերովը, եկեղեցական զրչազիր մատենաներովը և զեղարուեստական կահ ու կազմածովն ու ըզզեւտներովը, պատրիարքներու եւ բարեւարներու տապանաքար շիրմներովը, և այլն, հայկական հին վանքի մը խորհրդագրած միջնորդուն ունէր արդէն:

Շատ կանուխէն, այսինքն երբ Կ. Պոլիս դեռ չէր աւնուած թուրքերէն, ԺԴ. դարու վերջերէն, ան կը թուի կեդրոն եղած ըլլալ ուխտաւորական շարժումի մը, որ ժամանակին հետ միշտ աւելի աճեցաւ մասնաւորապէս Ամենափրկեան Մատուռին ձողականուութեամբը: Բարեպաշտական այդ եռուզեոյն մէջ հետզհետէ աչքառու դարձած էր հոն քարոզչական բեմը. իրենց ժամանակին ամենէն նշանաւոր խոսողները այնտեղ փայլեցուցեր էին իրենց հոետորական տաղանդը, ամէն հինգաթիւ մայրաքաղաքին բուլոր կողմերէն հոն խոնուող հաւատացեալներու բազմութեան առջև: Ատոնցմէ՝ հիներէն՝ կարելի է յիշել Կոլոտ Յովհաննէս պատրիարքը և իր աշակերտը Նայեան պատրիարքը, իրենց թուականին ամենէն հմուտ հոգեւորականները. իրենցմէ քիչ մը կանուխ, ԺԵ. դարու վերջին տարիներուն, Միխիթար Սեբաստացի, որ Հուովհաննէսութեան յարելէ ոչ շատ առաջ, հոն խօսեր էր քանիցս. յետոյ, Սրիմեան և Վարժապետեան, որոնք ջերմ ոգեւորութիւն յառաջ բերած էին անոր կամարներուն տակ, և, ի վերջոյ, Օրմանեան վրդ., որ, Մայրենի եկեղեցւոյ գիրկը գառնալէն անմիջապէս վերջ, Ներսէս պատրիարքէ կարգուած էր քարոզիչ Ս. Լուս

սաւորչի, և մտ տարի մը իր հօր շունչին խանդավառութեամբը աւելի բարձրացուցած ուխտաւորական կեանքը:

Իբր ընտանի հետեանք այդ ամէնուն, և անոնց հետ զուգահեռաբար, հոն կազմուած էր ազգային, մտաւորական և կրթական կեանքի վառարան մը, հաւասար Կ. Պոլսոյ կարգ մը ուրիշ եկեղեցիներուն շուրջը եղածին, ու երբեմն նոյն իսկ աւելի քան անոնք: Կոլոտի օրերէն այս հանգամանքը կը նկատուի արդէն անոր վրայ: Այս իրապէս մեծ պատրիարքը, որ ի վերջոյ հոն ունեցաւ նաև իր գերեզմանը, իր կազմակերպական յորդեռանդին և ուսումնական ջանադրութեանց կեդրոն ըրած էր զայն իր ամբողջ պաշտօնավարութեան միջոցին: Անիկա հոն փոխադրած էր Մար Եկեղեցւոյ իր հարուստ մատենադարանը, որուն վրայ յետոյ աւելցած էր նաև Նալբանդինը. հոն էր հաւանաբար նաև որ կ'աշխատէր Կոլոտեան դպրոցին մեծ վաստակաւորը, Ղուկաս վրդ. Խարբերդցի, աշակերտներու կարեւոր թուով խումբի մը հետ անդադար թարգմանելով, ընդօրինակելով և ժամանակին եկեղեցականաց կրթութեան և ժողովուրդին կրօնական դաստիարակութեան համար ընելով ինչ որ դարուն ոգին և պահանջները կը հարկադրէին: Այդ տեղ անշուշտ, անցքի եւ հանդիպման զիրութիւններով իբրև ամենէն աւելի բանուկ կէտ, կը կատարուէին հոգեւորականներու եւ աշխարհականներու գումարումներ. որոնց հետեւողութեամբ էր նաև որ յետոյ, 1867 էն վերջ, Ազգ. Սահմանադրութենէն ետքը, հաստատուեցաւ Երեսփոխանական Խորհրդարան, ու քիչ վերջը, Քրիստոստուր Ղազարոսեանի զլխաւորութեամբ, գաւառացի հայ պանդուխտներու կիրակնօրեայ և գիշերային դպրատունը, այգ. Նախկրթարանը, և ընդդիմադիր խմբակին Օճախը, ու ամենէն վերջ՝ Կեդրնակսնը, Կ. Պոլսոյ հայկական կրթութեան ուսումնասպէս եւ ազգային ոգւով բարձրագոյն վարժարանը, որ իր մեծածախ պիւտճէին գրեթէ ամբողջ սնունդը կը ստանար Ս. Լուսաւորչի ուխտաւորութեան հասոյթներէն:

Երբ Բարգէն վրդ. կարգուեցաւ քարուղի այս սրբավայրին, հոն կը պահուէին միայն Խորհրդարանը եւ Օճախը. զի կային ուխտաւորութիւնը, թերևս աւելի մեծ թա-

փով, նախակրթարանն ու կեդրոնականը և վարչական գանազան ժողովներու հաւաքավայրը, բայց մանաւանդ այլ ևս պատմութեան ժառանգութիւն գարձած յիշատակներու միջնորոտը: Իրեն համար յաւէտ գլուխից հրապոյր մը կար այդ բոլորին մէջ: Զինքը մտեռանդող ամենէն անոյշ զգացումն էր սակայն Կոլոտի նման մեծանուն, հոգեզգօն և բքազմաշակերտ՝ հոգեւորականի մը գործին և զայն ծնող գաղափարին հետ հանապազորդ հաղորդութիւնը այդ տեղ: Խորունկ երած էր այդ սքանչելի մարդուն ազգեցութիւնը իր վրայ: Անոր մէջ կը տեսնէր շատ իրաւամբ միւս՝ մեր պատմութեան կարգ մը դարապուստներ լուսաւորող այն մեծութիւններէն, զորս երկինք պարգևած են միշտ մեզի ազգային պէտքերու աղաղակող անհրաժեշտութեանց միջոցին, իբրև կազմակերպող գլուխ ամենէն առաջ, իբրև աստուածաբան և գիտուն միտք, իբրև ընտիր բեմբասաց, իբրև եւամեծ վարդապետ, իբրև կրողի և իմաստուն ջատագով ազգ. եկեղեցւոյ կարգաց և սկզբունքներու, իրեն համար՝ իր դարուն Տաթևացին էր ան. պատուական ուսուցիչ մը և շնորհալի առաջնորդ մը, որ իր պատրիարքական պաշտօնին բովանդակ շուքն ու հմայքը կը կիրարկէր իր վարդապետական արժէքներուն արդիւնաւորմանը համար: Այս պատճառաւ անոր հանդէպ իր հիացումէն տարուած, կարծես իրեն համար, իր ապագայ գործունէութեան տեսակէտով, տիպար մըն է որ այդ օրերէն սկսած էր պաշտել անոր անուան մէջ: Անոր խոկումը տեսակ մը ներշնչումի աղբիւր է իրեն համար՝ իր երեսուն երեք տարիներու երիտասարդութեան ամենէն վառ հասակին. ծովախնեայ գէջ և մութ փողոցներու սեղմուած այդ անկեղծ մեկուսացած օրերուն, անոր օրինակովը զօրանալու և պատրաստուելու համար իր հեռաւոր ծրագիրներուն մշակումին: Անոր ուսումնասիրութեան նուիրուած էջերէն անախ իր քանի մը բառերը. «Ես՝ որ բռնադատուած իմ պանդուխտութեան կարեւոր մէկ մասը Ս. Լուսաւորչի մէջ կը մշակեցնեմ՝ տաժուկ, սնարև սենեակի մը մէջ, պատառ մը կապոյտ լուսն երկինքով. սենեակ մը, որուն լուսնիւնը կը խուզի վերէն դասարանի մը ամենտօրեայ երկրաշարժով, և վարէն՝ օթէլի ջրհանին ընդհատ ազմուկնե-

բով, իսկ գուրաէն գտնարձաններու զօգան-
 ջիւններով և աւելի գուրաէն յարեմաք,
 փոզացային երամշտութեան առաջաւկնե-
 բով, այդ սեփեակին մէջ՝ նաւիրուած գրչի
 և գրքի սիրական, մուշկան զբողութեանս,
 որոնք շատ ուշ կը զգացնեն ինձ ծուկներս
 ու հուշտերս ասոնց ուրախն անրեկելի
 ծանրութիւնը, պոնդիսութեանս մաշուժը
 կ'օժծմ կ'ուրախ յաւըքոն ալ թէ՛ իրեն
 նաւիրուած այս էջերով և թէ՛ իրեն պէս
 մշտախօս ու յորդ քարոզիչներ լոսծ սո՛
 բեմովս:

Ու արգարե, անոր օրինակէն ներգոր-
 ծուած, խօսեցաւ միշտ, գրեց ու գործեց
 շարունակ անոր շիրտին տալիսքեր, ութ սա-
 ըրներ (1900-1907):

Խօսեցաւ. իր օրո՛վ ևս չլսեց բնու Ս.
 Լուսաւորչի բեմը. Ժողովուրդը, բարեկաշտ
 և մասաւորական հաւատացեալներ, որոնք
 ամէն հինգշաբթի գունդագունդ կը դիմէին
 դէպի հինուուրք տանաբը, հեռակետէ աւելի
 կը գրաուուէին անոր կենդանի և շինիչ խոր-
 հրդածութիւններէն, որոնց մէջ աւետարա-
 նական ոգին, բարոյական կեանքի փորձա-
 ուութիւնը և օրուան ընկերային հարցերէն
 և դէպքերէն եզրակացուած կենցաղօգուտ
 գիտելիքներ ուժեղ շունչով և շեշտուած
 ասոցանութեամբ սիրտբուն կը փոխա-
 ցէին համոզուած հոգիի մը անկեղծութիւնը:
 Բարեկամ չէր բնաւ հոռոտրական շքեզան-
 քի և գրական նրբութեանց. ու ասիկա ա-
 ուուելութիւն մըն էր նոյն իսկ իր վրայ-
 պարզ, յստակ, տպաւորիչ, իր լեզուն լաւ
 գիտցողի մը մաքուր հայերէնով արտա-
 սանուած իր տեսութիւնները արգարե և և-
 զենորոզ հայեցողութիւններնու կազգու-
 բուժը կուտային իրենց հաւատքին մէջ
 սկարացածներու, և մասաւորական վայելք՝
 աւետարանի ճաշակը իսպառ չկորսնցուցած
 միտքերու:

Միայն հինգշաբթի օրերը Ղալաթիա քա-
 ըրդելու ստիպուած լինելը դիւրութիւն կու
 տար իրեն՝ կիրակի և տօնական ուրիշ տար-
 բեր եկեղեցիներու մէջ խօսելու, մասնա-
 ւորաբար այն տեղերը ուր յատուկ քա-
 ըրդիչ չէր գտնուեր: Այսպէս, յաճախ Բե-
 րայի Ս. Յարութիւն կամ Բանկալթի կամ
 Վոսփորի զանազան արուարձաններու մէջ,
 և քիչ մը ամէն տեղ, Ղալաթիոյ մէջ ճանչ-
 ցըւած ըլլալով իբր ընտիր քարոզիչ՝ ամէն

թուղերէ նազ գիտող ախտաւորներուն մի-
 ջնացու: Ար ասիթներով խառն իր քարոզ-
 ներն է որ զրի առնելով գրատարկեց
 1904ին, 384 էջերէ բազկացած ութանոց
 Ա. Կատարով մը երեսուն և եոթը քարոզ-
 ներու արարանագրութեամբ:

Շահեկան է արդարեւ այդ Կատարը, ոչ
 միայն իրրեւ քարոզներու շարք մը այլ նոյն
 իսկ իրրեւ ընթերցումի մասուն: Ինչն իսկ
 կ'ըսէր թէ խօսելէն վերջն է որ կը զրէ իր
 քարոզները. այդ սպարաւորութիւնն է որ այդ
 գիրքէն պիտի ընդունի զայն կողպացողը:
 Զափուած, էւտուած, շարագրուած քը-
 կուճեկով արդարուած կռիւն նախադա-
 տութիւններ չէ որ պիտի գտնէք նա, ինչ-
 պէս զոր օրինակ իր իսկ միւս գրուածք-
 ներուն մէջ, այլ կենդանի խօսքին թարմ
 շունչը գեւ իրենց վրայ մտածութեան, բե-
 մէն իջնելէն քիչ ետքը զրի առնուած, ա-
 բունք՝ ասոր Կատար՝ խօսանք բան մը ունին
 իրենց մէջ: Չինքը մտէն նանչցող անանց
 մէջ՝ այդ էջերուն մէջ զինքը պիտի տեսնէ,
 կրօնքի, հաւատքի, բարոյականի, եկե-
 ղեցական բարեկաշտութեան, ընկերային
 կեանքի և կարգի վայելչութեանց մասին իր
 ունեցած մասնագրութիւններովը, մերթ ի-
 զմերթ միամիտ, բայց միշտ անկեղծ
 և նախանձախնդիր նկարագրին իր բովան-
 դակ անկեղծութեամբը, որ քարոզին մե-
 ժազոյն արժէքներէն մին է անտարակոյս:

Այս Կատարին՝ խօսուած քարոզներու
 միայն ամփոփում մը լինելը կը հասկցուի
 նաեւ անկէ, որ չէ ուզած կամ չէ կրցած
 ի լոյս ընծայել յոյժորդ հատորներ եւս,
 զործերու հեռակետէ կուտակուող յաճա-
 խութեան մէջ հաւանորար ժամանակ չի
 գտնելով միշտ զրի առնելու իր միւս խօ-
 սածներն ալ: Հակառակ պարագային, ան-
 կարելի պիտի ըլլար որ հրատարակութեան
 սուած չըլլար զանոնք ալ:

(Շարունակիկ) (5) Գ.

